

ممیزات حقوق مؤلف در فضای مجازی

محمدهادی میرشمسی^۱

فاطمه مهدی‌برزی^۲

چکیده

تردیدی نیست که حمایت از کپی‌رایت به خصوص در فضای رو به رشد مجازی نه تنها موجب حفظ حقوق مؤلف خواهد شد، بلکه تأثیر چشمگیری در جذب سرمایه گذاری خارجی، نوآوری و به اشتراک گذاری آثار به عنوان عواملی مؤثر در رشد و توسعه کشور خواهد داشت. با ورود آثار فضای فیزیکی به فضای مجازی، حقوق مادی و معنوی تعریف شده برای مؤلف در فضای فیزیکی به فضای مجازی تعمیم یافته است؛ با وجود این، ماهیت خاص فضای مجازی و ظهور آثار جدید در این فضا باعث گردیده که گستره حقوق مؤلف دستخوش تغییراتی شود. برای مثال در اتحادیه اروپا حق تکثیر، شمول گسترده‌تری یافته و تکثیر موقت را نیز در بر می‌گیرد و یا قانون آمریکا حق اجرای عمومی را محدود به آثار صوتی ضبط شده می‌نماید. حقوق معنوی مؤلف نیز در برخی نظام‌های حقوقی مانند ایران به صورت عام و در برخی دیگر مانند آمریکا فارغ از فضای فیزیکی یا مجازی به صورت خاص و صرفاً برای پدیدآورندگان آثار هنرهای تجسمی شناسایی شده است. استثنائات فضای مجازی نیز مشابه فضای فیزیکی است، اما حق تکثیر موقت یا ذخیره سازی به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از فرایند استفاده از اثر در فضای مجازی، به حوزه استثنائات حق مؤلف اضافه شده است. در پژوهش حاضر موضوع حقوق مادی و معنوی مؤلف در فضای مجازی و تمایز آن با فضای فیزیکی در سه حوزه قضایی ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: مالکیت فکری، حقوق مؤلف، حقوق مادی، حقوق معنوی، فضای مجازی

^۱ - استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی

^۲ - کارشناس ارشد حقوق مالکیت فکری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی

مقدمه

امکان استفاده آسان از محتوای دیجیتالی^۳ و دسترسی فوری به بازار واقعی جهانی^۴ برای فعالان کسب و کار وب از دستاوردهای دیجیتالی شدن اطلاعات و رشد اینترنت است؛ معهدا ایجاد فرصت‌های جدیدی برای کاربران اینترنت، به دلیل کپی آسان محتوای دیجیتالی و به اشتراک‌گذاری غیرقانونی محتوا باعث بروز پدیده سرقت دیجیتالی^۵ گردیده که در حال حاضر از اصلی‌ترین مشکلات فعالان این حوزه به شمار می‌آید. (Frattolillo and D'Onofrio: 2006, P. 1)

با عنایت به ظهور فضای مجازی و توسعه سریع آن برای تبادل اطلاعات و متعاقباً ایجاد پتانسیل سرقت دیجیتالی در ابعاد گسترده و همچنین پیدایش انواع جدید آثار در فضای مذکور، حمایت از حقوق مؤلف بیش از پیش نیازمند توجه و ایجاد یک سیستم مالکیت فکری متعادل و تدوین قوانین جدید، مناسب و متناسب است. در این میان، آشنایی مؤلفین با حقوق خود و همچنین کاربران فضای مجازی با حقوق مؤلفین و راههای استفاده منصفانه از آثار می‌تواند به رشد و بالندگی آثار، جلوگیری از نقض حقوق مؤلف و در نهایت به اشتراک‌گذاری بیش از پیش آثار علمی، فرهنگی و هنری کمک نماید. بدیهی است بسیاری از آثار از فضای فیزیکی به فضای مجازی منتقل شده‌اند. سؤالی که مطرح می‌شود آن است که آیا حقوق موجود برای آثار منتقل شده به فضای مجازی و همچنین آثاری که به طور مستقیم در فضای مجازی ایجاد شده و دارای ویژگی‌ها و قابلیت‌های متفاوتی هستند، کفایت می‌کند و یا با تغییر قالب باید حقوق جدیدی متناسب با خصوصیات قالب جدید برای حمایت در نظر گرفت. این مقاله در راستای یافتن پاسخ به پرسش مذکور، به بررسی قوانین مرتبط در کشورهای ایران، آمریکا^۶ و

۳ - منظور از محتوای دیجیتالی (digital content) محتوایی است که در فضای دیجیتالی در دسترس قرار گرفته و با منتقل می‌گردد.

۴ Really worldwide market

۵ Digital piracy

۶ - قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲ (تنها قانون خاص فضای مجازی تا بهمن ۱۳۹۵)، قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸، قانون ترجمه، تکثیر کتب، نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲ و قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹

۷ - قانون کپی رایت آمریکا و قانون هزاره دیجیتال (DMCA)

اتحادیه اروپا^۸ و همچنین برخی قوانین بین‌المللی^۹ پرداخته است تا بتواند شباهت‌ها و تفاوت‌های حقوق مادی و معنوی مؤلفین در فضای فیزیکی و مجازی ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه و آمریکا و اتحادیه اروپا به عنوان کشورهای توسعه‌یافته را احصا نماید.

آثار مورد حمایت حق مؤلف در فضای مجازی بر اساس قانون تجارت الکترونیکی^{۱۰} مصوب ۸۲ شامل داده پیام‌هایی با محتوای آثار ادبی و هنری، نرم‌افزارها و پایگاه‌های داده می‌باشد. به طور کلی در نظام حقوقی نوشته معمولاً هر اثری به صرف اصالت مورد حمایت قرار می‌گیرد؛ این در حالیست که حمایت از آثار در کشورهای با نظام حقوقی کامن‌لا علاوه بر اصالت، نیازمند تثبیت نیز می‌باشد (UNESCO: 2010, P. 19). برای مثال قانون آمریکا^{۱۱} آثار اصیل تثبیت شده را که به صورت مستقیم یا به کمک ماشین یا دستگاه، قابل دریافت، تکثیر و یا ارسال باشد، مورد حمایت قرار می‌دهد و در اتحادیه اروپا که ترکیبی از نظام‌های نوشته و کامن‌لا می‌باشد، رویکرد حمایت از اثر در هر یک از کشورها مستقل بوده و به عنوان نمونه در کشور انگلیس به‌عنوان خاستگاه نظام حقوقی کامن‌لا، مستلزم تثبیت اثر علاوه بر اصالت آن است.

حقوق مادی مؤلف

حقوق مادی مؤلف حقوقی انحصاری است که استفاده از منافع مادی اثر را برای مدت زمان محدودی به مؤلف اعطا می‌کند و مانند سایر اموال مادی، قابل انتقال یا واگذاری به غیر می‌باشد. با توجه به قالب متفاوت ارائه محتوا در فضای فیزیکی و مجازی، آنچه که در فضای مجازی تحت عنوان اثر، مورد حمایت حق مؤلف قرار می‌گیرد، به صورت داده پیام^{۱۲} منتقل می‌گردد و به عبارتی داده پیام عبارت است از هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم که با وسایل

۸- دستورالعمل اتحادیه اروپا راجع به برخی جنبه‌های حق مؤلف و حقوق مجاور در جامعه اطلاعاتی (۲۰۰۱)، دستورالعمل برنامه‌های رایانه‌ای اتحادیه اروپا (۲۰۰۹)، دستورالعمل پایگاه‌های داده اتحادیه اروپا (۱۹۹۶)

۹- موافقت نامه تریپس و کنوانسیون برن، معاهده کپی رایت وایپو (WCT) و معاهده اجراها و فونوگرام‌های وایپو (WPPT) که برای آمریکا و کلیه اعضای اتحادیه اروپا لازم الاجراست.

۱۰- ماده ۶۲

۱۱- بند الف ماده ۱۰۲ قانون کپی رایت آمریکا

^{۱۲}Economic Rights

^{۱۳}Data message

الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش شود.^{۱۴}

از میان حقوق مادی مؤلف در فضای مجازی ایران، صرفاً از حق تکثیر، اجراء و توزیع (عرضه و نشر) آثار تحت حمایت قانون مصوب ۱۳۴۸ و قانون مصوب ۱۳۵۲ و قانون مصوب ۱۳۷۹ به صورت مصرح و بر اساس قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲ حمایت شده‌است؛ هر چند می‌توان با تفسیر موسع از ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی سایر حقوق مادی فضای فیزیکی را به فضای مجازی تعمیم داد. این در حالیست که در قوانین آمریکا و اتحادیه اروپا کلیه حقوق مادی به استثنای حق پاداش حداقل برای برخی از انواع آثار مورد حمایت قرار می‌گیرند. در این بخش از مقاله به شرح حقوق مادی مؤلف می‌پردازیم:

الف. حق تکثیر^{۱۵}

حق تکثیر به معنای حق نسخه‌برداری از یک اثر به هر شیوه و به هر تعداد است. بنابراین روش و قالب به کار گرفته شده برای تکثیر اهمیت ندارد و در نتیجه تکثیر ممکن است از طریق ضبط بر روی واسطه‌های صوتی یا تصویری و نیز واسطه‌های الکترونیکی (دیسکت، لوح فشرده و DVD) و همچنین با بهره‌برداری از روش‌های دیجیتالی انجام شود. (زرکلام، ۱۳۸۸، ص ۳۳۵-۳۳۴) با وجود این برای تکثیر در فضای مجازی، تعداد نسخه‌برداری از اثر تعریفی متفاوت از فضای فیزیکی دارد و هر انتشار اثر به صورت کامل یا بخشی از آن در عین حال که یک بار انجام می‌شود، هزاران بار قابل مشاهده می‌باشد.

ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی ۸۲، ماده ۵ قانون مصوب ۴۸، ماده یک قانون مصوب ۵۲ و ماده یک قانون مصوب ۷۹ از حق تکثیر اثر حمایت می‌کنند.

حق تکثیر در ماده ۱۰۲ قانون کپی‌رایت آمریکا و ماده ۹ کنوانسیون برن مورد شناسایی قرار گرفته است. تریپس وفق ماده ۹ و معاهده کپی‌رایت وایپو طبق ماده ۳ اعضا را به ترتیب موظف به رعایت مواد ۱ تا ۲۱ و ۲ تا ۶ کنوانسیون برن دانسته و بنابراین حق تکثیر طبق موافقت‌نامه و معاهده مذکور مورد حمایت قرار می‌گیرد.

۱۴- بند الف ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی

¹⁵Right of Reproduction

معاهده اجراها و فونوگرامها^{۱۶}، حق انحصاری تکثیر مستقیم و غیرمستقیم اجراهای تثبیت شده در فونوگرامها^{۱۷} - به هر شکلی - برای تهیه‌کنندگان فونوگرام در نظر گرفته است. دستورالعمل اتحادیه اروپا^{۱۸} از حق تکثیر مستقیم یا غیرمستقیم که به صورت موقت یا دائم از کل اثر یا بخشی از آن به هر وسیله و شکلی صورت پذیرد، به عنوان حقوق مادی مؤلف نام برده است. بر اساس دستورالعمل رایانه اروپا^{۱۹} حقوق انحصاری تکثیر دائم یا موقت برنامه کامپیوتری به هر وسیله و به هر شکل - به صورت کامل یا بخشی از آن - تا جایی که لازمه بارگذاری، نمایش، اجرا، انتقال و ذخیره برنامه کامپیوتری باشد، نیازمند کسب مجوز از دارنده حق است. وفق دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۲۰} هرگونه تکثیر موقت یا دائم پایگاه داده به هر وسیله و به هر شکل به صورت کامل یا بخشی از آن از حقوق انحصاری پدیدآورنده آن است. این حق به ترجمه، اقتباس، تنظیم و یا هر نسخه تغییر یافته پایگاه داده نیز تعمیم یافته است. بنابراین علیرغم حمایت مشابه از حق تکثیر در سه نظام حقوقی مورد بررسی مقاله حاضر، حق تکثیر موقت در برخی مقررات مانند دستورالعمل کپی رایت اتحادیه اروپا به شمول حق تکثیر افزوده شده و کسب اجازه مؤلف برای تکثیر موقت را نیز علاوه بر تکثیر دائم ضروری می‌داند. معهدا به نظر می‌رسد با توجه به تعریف تکثیر موقت که لازمه دانلود برنامه در کامپیوتر برای مشاهده است، اجرایی‌شدن قانون مذکور و یا تعقیب ناقضین حق بر اساس این‌گونه قوانین، امری غیرممکن باشد.

۱۶- ماده ۱۱

17 Phonogram

فونوگرام به تثبیت صدای اجرا، سایر صداها و یا نماد صداها (صداهایی که از طریق کامپیوتر و بدون سابقه تثبیت و یا به صورت دیجیتالی و با ایجاد تغییراتی در صداها تثبیت شده بوجود می‌آیند) به هر شکلی به استثنای تثبیت در یک اثر سینمایی یا سایر آثار صوتی-تصویری (فیلم به طور کلی) گفته می‌شود. این استثنا برای زمانی است که صدای تثبیت شده به عنوان بخشی از اثر سینمایی و یا فیلم و همراه با تصویر، مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ در غیر این صورت و در مواردی که صدای مذکور به صورت مستقل مورد استفاده قرار گیرد، فونوگرام است. منبع:

Jörg Reinbothe, and Silke von Lewinski, *The WIPO Treaties on Copyright: A Commentary on the WCT, the WPPT, and the BTAP*, P. 271-273

۱۸- ماده ۲ فصل ۲

۱۹- شق الف بند ۱ ماده ۴

20 Permanent Reproduction

21 Temporary/Transient/Ephemeral Storage or Caching

۲۲- بند الف ماده ۵

ب. حق توزیع^{۲۳}

منظور از حق توزیع اثر، حق عرضه اثر ادبی و هنری و رایانه‌ای به عموم و تجاری کردن اصل یا نسخه‌های آن بوده و به عبارت دیگر هر عملی است که به موجب آن یک اثر با اهداف اقتصادی وارد بازار می‌شود. برخورداری از این حق به پدیدآورنده اثر یا دارنده حق این امکان را می‌دهد تا از پخش اثر خود در اجتماع یا بخشی از آن خودداری کرده یا در قبال دریافت عوض مادی آن را تجویز کند. (زرکلام، ۱۳۸۸، ص ۳۳۹) بنابراین توزیع در فضای مجازی به معنای انجام هرگونه عملی برای در اختیار گذاشتن اثر اعم از فروش، اجاره و... با هدف کسب منافع اقتصادی است. در مقابل توزیع در فضای فیزیکی که به معنای انتقال اموال یا نسخه‌های ملموس می‌باشد، حق توزیع در فضای مجازی از طریق تکثیر اثر توسط انتقال در شبکه دیجیتالی قابل اعمال خواهد بود به صورتی که قابل دسترس نمودن نسخه‌های اثر از طریق انتقال سیگنال‌های الکترونیکی در کامپیوتر یا ترمینال‌های آن (مانند پرینتر) تحت پوشش مفهوم توزیع قرار گیرد. (Ficsor: 2005, P. 13)

ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی، ماده ۵ قانون مصوب ۴۸، ماده یک قانون مصوب ۵۲ و ماده ۵ قانون مصوب ۷۹ هرگونه پخش و بهره‌برداری اقتصادی از حقوق مادی اثر را در انحصار مؤلف می‌داند.

مطابق کنوانسیون برن^{۲۴} پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری دارای حق انحصاری توزیع آثار اقتباسی یا تکثیری سینمایی هستند. اعضای تریپس نیز علاوه بر الزام به رعایت مواد ۱ تا ۲۱ کنوانسیون برن، می‌توانند مقرر دارند^{۲۵} که مقامات قضایی از این اختیار برخوردار باشند که در صورت تناسب با جدی بودن نقض حقوق مالکیت فکری دستور دهند که شخص نقض‌کننده، مشخصات اشخاص ثالث تولید و توزیع کالاها یا خدماتی را که حقوق مالکیت فکری در مورد آنها نقض شده و همین طور مشخصات کانال‌های توزیع آنها را به اطلاع دارنده این حقوق برساند. مطابق معاهده واپو^{۲۶} پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری از حق انحصاری تجویز عرضه اصل یا نسخه‌های آثارشان به عموم از طریق فروش یا سایر اشکال انتقال مالکیت برخوردارند.

قانون کپی‌رایت آمریکا^{۲۷} نیز توزیع کپی یا فونوگرام‌های اثر دارای کپی‌رایت به عموم از طریق فروش و یا سایر روش‌های انتقال مالکیت یا از طریق اجاره یا عاریه یا صدور مجوز برای آن را از حقوق انحصاری مؤلف اثر می‌داند.

بر اساس ماده ۴ دستورالعمل کپی‌رایت اروپا، کشورهای عضو می‌بایست حق انحصاری تجویز یا ممانعت از توزیع اصل یا نسخه‌های آثار از طریق فروش یا غیر آن را برای مؤلفین مقرر دارند. دستورالعمل رایانه اروپا^{۲۸} حقوق انحصاری هر شکلی از توزیع بین عموم از جمله اجاره اصل بر نامه کامپیوتری یا نسخه‌های کپی آن را در زمره حقوق مؤلف می‌داند. همچنین وفق دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۲۹} هر شکل از توزیع عمومی پایگاه داده و یا نسخه‌های آن باید با کسب مجوز از مؤلف آن صورت پذیرد. با توجه به قوانین کشورهای مورد بررسی و عنایت به ویژگی‌های مشابه توزیع در فضای مجازی و فیزیکی که هدف غایی آن کسب منافع اقتصادی است و همچنین گسترش شمول تعریف آن که در برخی قوانین مانند دستورالعمل اروپا اجاره را در بر می‌گیرد، می‌توان گفت یکی از شاخص‌ترین وجوه تمایز توزیع در فضای مجازی سرعت بالاتر و امکانات بیشتر در به اشتراک‌گذاری اثر است که پتانسیل سرقت دیجیتالی و بدون پرداخت عوض ناقصین حقوق مؤلف را تا حدود زیادی افزایش می‌دهد.

ج. حق عرضه عمومی^{۳۰}

حق عرضه عمومی به نمایش بیان و یا اجرای اثر از طریق هر دستگاه یا فرایند (اعم از وسایل باسیم یا بی‌سیم) برای عموم افرادی اطلاق می‌گردد که به طور متعارف خارج از یک محدوده خانوادگی هستند. به موجب این حق، پدیدآورنده از حق انحصاری تجویز یا منع عرضه اثر خود به عموم از طریق نمایش، اجرا، ارسال سیمی، پخش فرستنده‌ای (رادیویی و تلویزیونی) و ارسال مجدد کابلی برخوردار است. (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۵۵-۵۱)

۲۷- بند سوم ماده ۱۰۶

۲۸- بند ۳ ماده ۴

۲۹- شق ج بند ۱ ماده ۴

^{۳۰}Right of Publication/Communication to the Public

از این حق تحت عنوان نشر، مخابره به عموم، ارتباط با عموم، اجرای عمومی، انتشار، نمایش عمومی، در دسترس عموم قرار دادن اثر و یا حق مخابره به عموم یا حق ارتباط با عموم نیز یاد می‌شود.

ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی، ماده ۳ قانون مصوب ۴۸، ماده یک قانون مصوب ۵۲ و ماده یک قانون مصوب ۷۹ حق پخش، عرضه و اجرای اثر را به صراحت از حقوق مادی پدیدآورنده محسوب کرده‌اند.

نمایش صحنه‌ای، پخش از رادیو و تلویزیون و وسایل دیگر و عرضه از طریق چاپ و نقاشی و مانند آن از مصادیق عرضه عمومی است که در ماده ۵ قانون مصوب ۴۸ آمده است. قانون ترجمه در ماده یک، حق نشر و پخش هر ترجمه‌ای را با مترجم و یا وارث قانونی او می‌داند. آیین‌نامه قانون مصوب ۱۳۷۹ از عرضه عمومی به نشر تعبیر کرده و آن را قراردادن نرم‌افزار در معرض استفاده عموم اعم از اینکه بر روی یکی از حامل‌های رایانه‌ای، تکثیر شده یا به منظور فوق در محیط‌های رایانه‌ای قابل استفاده برای دیگران قرار داده شود می‌داند.

کنوانسیون برن^{۳۱} حق انحصاری اجازه عرضه، اجرا و پخش عمومی آثار نمایشی-موسیقایی و موسیقی با هر وسیله و روش، عرضه عمومی اثر از طریق پخش رادیویی امواج به صورت ترکیبی از آهنگ و صدا و تصویر و با هر وسیله بی سیم و عرضه و اجرای عمومی و پخش عمومی آثار اقتباسی و تکثیری سینمایی با وسایل باسیم را برای پدیدآورنده قائل شده است. تریپس با ارجاع به کنوانسیون برن در ماده ۹ این حق را مورد شناسایی قرار داده است؛ حق مذکور در قانون کپی‌رایت آمریکا^{۳۲} صرفاً برای اجرای عمومی اثر دارای کپی‌رایت از طریق انتقال دیجیتال صوت در مورد آثار صوتی ضبط شده در نظر گرفته شده است. با وجود این، حق اجرا و نمایش عمومی بدون اشاره مستقیم به انتقال دیجیتال شناسایی شده است. ماده ۸ معاهده کپی‌رایت وایپو به منظور از بین بردن شکاف‌های موجود در قوانین بین‌المللی، راه حل چتری^{۳۳} را برای عرضه عمومی پیشنهاد می‌دهد که بر اساس آن، مؤلفین آثار ادبی و هنری، بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های مواد ۱۱ و ۱۴ کنوانسیون برن از حق انحصاری عرضه آثار به عموم از طریق سیم یا بی‌سیم برخوردارند به نحوی که عموم افراد بتوانند در هر زمان و مکانی به انتخاب خود به آثار دسترسی داشته باشند. این راه حل، با پرکردن شکاف‌های موجود در قوانین فضای فیزیکی این حق را برای کلیه آثار در انحصار مؤلف می‌داند.

۳۱- مواد ۱۱، ۱۱ مکرر و ۱۴

۳۲- بند ۶ ماده ۱۰۶

دستورالعمل کپی‌رایت اروپا^{۳۴} که در مورد حق عرضه عمومی و در دسترس عموم قرار دادن آثار می‌باشد مقرر می‌دارد که اعضای اتحادیه متعهد به ایجاد حقوق برای مؤلفین در جهت صدور مجوز یا منع عرضه به عموم آثار به وسیله سیم یا بی‌سیم در هر زمان و مکان دلخواه مورد نظر عموم می‌باشند. این حق برای تثبیت اجراها، فونوگرام‌ها، تولیدکنندگان اولین نسخه تثبیت شده فیلم و سازمان‌های پخش برای برنامه‌های تثبیت شده شناخته شده است اعم از آنکه این برنامه‌ها به صورت باسیم یا بی‌سیم از جمله از طریق کابل یا ماهواره پخش شده باشند. دستورالعمل رایانه اروپا^{۳۵} هرگونه توزیع عمومی از جمله اجاره اصل یا کپی برنامه رایانه‌ای را از حقوق انحصاری پدیدآورنده می‌داند و دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۳۶} حق نمایش یا عرضه عمومی پایگاه داده را از حقوق انحصاری پدیدآورنده آن برمی‌شمرد.

حق عرضه عمومی در کشورهای آمریکا و اتحادیه اروپا به طور صریح در مورد آثار دیداری و شنیداری، برنامه رایانه‌ای و پایگاه داده مطرح گردیده و اشاره‌ای به سایر آثار نمی‌نماید. همچنین به نظر می‌رسد با توجه به ویژگی‌های خاص فضای مجازی، ارائه تعریف دقیق از حقوق مؤلف در قوانین خاص فضای مذکور از ضروریات درک عمیق‌تر مفاهیم مذکور باشد و شایسته است قانونگذار این مهم را با عنایت به تمامی شباهت‌ها و تفاوت‌ها در تدوین قوانین جدید لحاظ نماید.

د. حق اقتباس^{۳۷}

منظور از حق اقتباس آن است که پدیدآورنده می‌تواند به طور انحصاری در مورد تجویز یا منع استفاده از بخشی از اثرش در کتاب، فیلم، نمایشنامه و مانند آن تصمیم بگیرد و در صورت استفاده از آن اثر در اثر ادبی دیگری، برای مثال استفاده از رمان در تهیه یک فیلم مستحق دریافت حق مادی خواهد بود. (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۳۹-۴۰)

قانون مصوب ۴۸ در ماده ۱۸ مقرر می‌دارد انتقال گیرنده و ناشر و کسانی که طبق این قانون اجازه استفاده یا استناد یا اقتباس از اثری را به منظور انتفاع دارند، باید نام پدیدآورنده را با عنوان و نشانه ویژه معرف اثر همراه اثر یا روی نسخه اصلی یا نسخه‌های چاپی یا تکثیر شده

۳۴- ماده ۳

۳۵- تبصره ج بند ۱ ماده ۴

۳۶- بند د ماده ۵

^{۳۷}Right of Adaptation

به روش معمول و متداول اعلام و درج نمایند مگر این که پدیدآورنده به ترتیب دیگری موافقت کرده باشد.

قانون کپی‌رایت آمریکا^{۳۸} و کنوانسیون برن^{۳۹} حق اقتباس را محترم شمرده و تریپس علی‌رغم عدم اشاره صریح به حق اقتباس به دلیل الزام اعضا به رعایت مواد ۱-۲۱ کنوانسیون برن، حق اقتباس را به رسمیت شناخته‌اند.

دستورالعمل رایانه اروپا^{۴۰} حقوق انحصاری اقتباس، تنظیم و هرگونه تغییر برنامه کامپیوتری و تکثیر نتایج آن را بدون تبعیض در حقوق ایجادکننده تغییر در برنامه، در زمره حقوق پدیدآورنده می‌داند. دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۴۱} مقرر می‌دارد اقتباس، تنظیم و هرگونه تغییری در پایگاه داده باید با کسب مجوز از پدیدآورنده آن صورت گیرد.

با توجه به ویژگی‌های فضای مجازی همچون استفاده آسان‌تر از آثار مشمول حقوق مؤلف در ایجاد آثار جدید از جمله استفاده از برنامه‌های کامپیوتری و یا متون قابل مشاهده در سایت‌ها و غیره در خلق اثر جدید، حق اقتباس از پراهمیت‌ترین حقوقی است که بدون شک نیازمند توجه خاص و شفاف‌سازی قانون‌گذار بوده و قطعاً به استمرار نوآوری و تشویق به اشتراک‌گذاری آثار در این فضا کمک شایانی خواهد نمود. برای نمونه می‌توان به مفاهیمی همچون حق مؤلف برنامه نرم‌افزاری منبع باز^{۴۲} و همچنین مفهوم کپی لفت‌در^{۴۳} فضای مجازی اشاره نمود.

۳۸- بند ۲ ماده ۱۰۶

۳۹- ماده ۱۲

۴۰- شق ب بند ۱ ماده ۴

۴۱- بند ب ماده ۵

⁴⁰Open source software

به برنامه‌های نرم‌افزاری گفته می‌شود که کد منبع آن جهت استفاده، بررسی، تغییر و ارتقاء و دسترسی عموم افراد باز است.
<https://opensource.com/resources/what-open-source> retrieved on 17 Dec. 2016 منبع:

⁴²Copyleft

کپی لفت به معنای استفاده از اثر بدون نیاز به کسب مجوز از پدیدآورنده آن است. آثاری که دارای کپی لفت هستند در صورت هر گونه تغییر یا تکثیر همچنان بی‌نیاز از کسب مجوز برای استفاده باقی خواهند ماند. منبع:

<https://www.gnu.org/licenses/copyleft.en.html> retrieved on 17 Dec. 2016

هـ حق ترجمه^{۴۴}

یکی دیگر از مصادیق حقوق مادی مؤلف آن است که مؤلف دارای حق انحصاری اجازه ترجمه اثر خود و یا خودداری از تجویز آن است. حق ترجمه در قوانین برخی از کشورها مانند آمریکا زیرمجموعه حق اقتباس شمرده می‌شود.

قانون مصوب ۴۵۴۸ و کنوانسیون برن در ماده ۸ و موافقت‌نامه تریپس با ارجاع به مواد ۱ تا ۲۱ کنوانسیون برن اجازه واگذاری ترجمه اثر به غیر را از حقوق پدیدآورنده اثر میداند.

قانون کپی‌رایت آمریکا نیز^{۴۶} ترجمه را به عنوان یکی از مصادیق اثر اقتباسی برشمرده و از حقوق انحصاری مادی مؤلف می‌داند.

دستورالعمل رایانه اروپا^{۴۷} و دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۴۸} حق انحصاری ترجمه را در زمره حقوق پدیدآورنده می‌داند.

با توجه به ویژگی ترجمه که خاص آثار مکتوب می‌باشد، به نظر می‌رسد فضای مجازی تفاوت چندانی با فضای فیزیکی در اعمال این حق نداشته و بنابراین نیازی به تغییر قوانین جاری و یا ایجاد قوانین جدید برای حمایت از حقوق مؤلف در این زمینه احساس نمی‌شود.

و. حق تعقیب یا حق برخورداری از منافع بازفروش^{۴۹}

منظور از حق تعقیب، حق تعلق مبلغی به پدیدآورنده از بهای فروش مجدد اثر او است. این حق که بیشتر به پدیدآورندگان آثار هنری تعلق گرفته و باعث دوام ارتباط حقوقی بین پدیدآورنده و اثر وی می‌باشد، در کشورهای مختلف درصدهای متفاوتی از فروش مجدد را به مؤلف اختصاص می‌دهد. برای مثال در کشورهای اتحادیه اروپا بین ۰/۲۵٪ تا ۴٪ از بهای فروش مجدد به پدیدآورنده تعلق خواهد گرفت.^{۵۰}

حقوق ایران چه در محیط فیزیکی و چه در محیط مجازی در خصوص حق تعقیب سکوت کرده است و صراحتاً یا ضمناً اشاره‌ای بدان ندارد.

⁴⁴Right of Translation

۴۵- بند ۵ ماده ۵

۴۶- یادداشتهای توضیحی ماده ۱۰۶

۴۷- شق ب بند یک ماده ۴

۴۸- بند یک ماده ۵

⁴⁹Right of Resale

⁵⁰<http://resale-right.org/advancements-in-discussing-the-resale-right-within-wipo/>

retrieved on 18 Dec. 2016

ماده ۱۴ برن مقرر می‌دارد که در ارتباط با اصل آثار هنری و یا اصل دست‌نوشته‌های نویسندگان و آهنگسازان، نویسنده یا پس از فوت وی افراد یا مؤسسات مجاز طبق قانون ملی، از حق غیرقابل انتقال منافع حاصل از هر فروش اثر پس از اولین انتقال اثر توسط نویسنده برخوردارند. تریپس هم گرچه صراحتاً به این حق اشاره‌ای ندارد اما با الزام اعضا به تبعیت از مواد ۱ تا ۲۱ کنوانسیون برن از آن به صورت ضمنی حمایت کرده است. در قانون کپی‌رایت آمریکا این حق برای پدیدآورنده کپی‌رایت شناخته نشده است چرا که صرف‌نظر از مفاد بند سوم ماده ۱۰۶؛ مالک قانونی کپی‌رایت یا فونوگرام یا قائم‌مقام وی برای یک نسخه یا فونوگرام خاص می‌تواند بدون کسب اجازه از مالک کپی‌رایت آن نسخه را به فروش رساند یا به شخص دیگری واگذار نماید.

دستورالعمل کپی‌رایت اروپا به این حق اشاره نکرده است اما بند یک ماده یک دستورالعمل اروپا در مورد حق تعقیب مقرر می‌دارد که کشورهای عضو حق تعقیب را منحصر به پدیدآورنده اثر هنری اصیل می‌داند که عبارت است از حق غیرقابل انتقالی که اعراض از آن حتی از پیش ممکن نیست و براساس آن پدیدآورنده پس از اولین انتقال اثر خود، نسبت به قیمت فروش مجدد آن درصدی را دریافت می‌کند. البته طبق بند سه ماده مذکور در صورتی که قیمت بازفروش کمتر از ۱۰ هزار یورو بوده و یا اثر به طور مستقیم از پدیدآورنده و کمتر از سه سال پیش خریداری شده باشد، حق مزبور اعمال نخواهد شد.

دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۵۲} اولین فروش یک نسخه از پایگاه داده توسط دارنده حق کپی‌رایت یا با رضایت وی باعث زوال حق وی در کنترل بازفروش آن کپی در اتحادیه اروپا خواهد شد.

صرف‌نظر از آنکه حق تعقیب بیشتر برای پدیدآورندگان آثار هنری در نظر گرفته شده و اکثر آثار هنری ارزشمند نیز در فضای فیزیکی و به صورت ملموس ایجاد می‌شوند، به نظر می‌رسد این حق در فضای مجازی گستره وسیع‌تری یافته و بعضاً علاوه بر مؤلف برای نشردهندگان آثار نیز در نظر گرفته شده است. نمونه‌ای از این دست را می‌توان در کشورهای همانند آمریکا مشاهده نمود که در صورت تبلیغات برای یک اثر، بخشی از منافع بازفروش به خریدار تعلق

۵۱- بر اساس این ماده توزیع عمومی کپی یا فونوگرام یک اثر دارای کپی‌رایت از طریق فروش یا سایر راههای انتقال مالکیت یا بوسیله اجاره یا قرض از حقوق انحصاری مالک کپی‌رایت است.

خواهد گرفت.^{۵۳} شاید بتوان گفت ویژگی‌های فضای مجازی و ایجاد بازارهای آنلاین و لزوم توجه به هدف از ایجاد فضای مجازی نیازمند ایجاد تغییراتی اساسی در تدوین قوانین گردیده است و در صورتی که بخواهیم با الزامات فضای جدید هماهنگ باشیم، باید همگام با رشد فضای مجازی، در رفع نواقص قوانین موجود، به‌روز رسانی و ایجاد تغییراتی اساسی در آن کوشا باشیم.

ز. حق اجاره یا عاریه^{۵۴}

حق اجاره حقی مستقل از حق مالکیت اثر بر نسخه اثر است؛ به تعبیر دیگر حتی بعد از انتقال مالکیت اثر توسط صاحب اثر به دیگری، حق اجاره دادن اثر همچنان برای پدیدآورنده یا دارنده حق محفوظ می‌ماند و او می‌تواند در برابر اجاره دادن اثر، عوضی دریافت دارد. (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۵۰)

گرچه قوانین ایران به صورت مستقیم به حق اجاره اشاره‌ای ندارد اما ماده ۳ قانون مصوب ۴۸ و ماده یک قانون مصوب ۷۹ و ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی نیز با اشاره به حمایت از حقوق تحت پوشش قوانین مذکور به طور ضمنی و با اشاره به انحصار حقوق مادی به مؤلف از آن حمایت می‌کند. این حق در لایحه جامع نیز یکی از ابزارهای انتشار به شمار می‌آید و طبق بند ۵ ماده ۷، پخش عمومی اصل یا نسخه اثر از طریق اجاره یا عاریه حتی پس از نخستین توزیع مجاز آن در ایران، از حقوق انحصاری مادی پدیدآورنده است.

کنوانسیون برن به حق اجاره اشاره‌ای ندارد. ماده ۱۱ تریپس حق اجاره تجاری را در مورد برنامه‌های رایانه‌ای و آثار سینمایی و فونوگرام برای مؤلف پیش‌بینی کرده است در حالیکه این حق به طور یکسان برای هر سه مورد اعمال نمی‌شود؛ در مورد برنامه‌های رایانه‌ای، حق اجاره یا منع از اجاره تجاری آنها در هر حالتی به پدیدآورنده اعطا شده است مگر آنکه خود برنامه موضوع اساسی اجاره نباشد. در مورد آثار سینمایی نیز کشورها اصولاً می‌توانند این آثار را از تعهد مقرر در ماده ۱۱ به شرط عدم ورود لطمه به حق انحصاری پدیدآورندگان استثنا نمایند مشروط بر آنکه اجاره تجاری این آثار به چنان تکثیر گسترده‌ای منتهی نشود که به حق انحصاری پدیدآورندگان لطمه وارد گردد. (Correa Carlis and Abdulqawi: 1998, P. 135)

⁵³ <http://www.clicknewz.com/1062/understanding-resale-rights> retrieved on 18 Dec.

2016

⁵⁴Right of Rental

ماده ۷ معاهده وایپو حق اجاره را در انحصار پدیدآورندگان برنامه‌های رایانه‌ای، آثار سینمایی و فونوگرام‌ها می‌داند که البته استثنائاتی نیز برای آن در نظر گرفته است. طبق قانون کپی‌رایت آمریکا،^{۵۵} مالک کپی‌رایت دارای حق انحصاری توزیع عمومی کپی یا فونوگرام یک اثر از طریق اجاره می‌باشد.

دستورالعمل اتحادیه اروپا صراحتاً به حق اجاره اشاره‌ای نکرده است اما دستورالعمل رایانه اروپا^{۵۶} حقوق انحصاری هر شکلی از توزیع بین عموم از جمله اجاره اصل برنامه کامپیوتری یا نسخه‌های کپی آن را در زمره حقوق پدیدآورنده می‌داند.

با توجه به امکانات بیشتر فضای مجازی برای فروش و توزیع آسان‌تر آثار در سایت‌هایی همچون نتفلیکس^{۵۷} و آپارات و... و عنایت به در نظر گرفتن حق اجاره برای برنامه‌های رایانه‌ای، آثار سینمایی و فونوگرام در کنوانسیون برن، معاهده وایپو و اتحادیه اروپا که امکان کسب درآمد برای مؤلفین را در ابعاد وسیع‌تر فراهم می‌نماید، لزوم توجه به حق اجاره در حقوق خاص فضای مجازی ایران بیش از پیش احساس می‌شود.

ح. حق بهره‌مندی از جایزه و پاداش^{۵۸}

حق بهره‌مندی از جایزه و پاداش طبق ماده ۱۳ قانون مصوب ۴۸ به پدیدآورنده اثر تعلق خواهد گرفت و به عبارت دیگر پاداش و جایزه نقدی و امتیازاتی که در مسابقات علمی و هنری و ادبی طبق شرایط مسابقه به آثار سفارشی تعلق می‌گیرد متعلق به پدیدآورنده خواهد بود و صرفاً همان شخص می‌تواند از آنها بهره‌مند گردد. این حق حتی در زمانی که برای مثال حقوق مادی اثر برای مدت ۵ سال واگذار شده باشد و جایزه در سال دوم به اثر تعلق گیرد، در انحصار مؤلف خواهد بود. در واقع حق پاداش از ویژگی‌های کامل هیچ‌یک از حقوق مادی و معنوی برخوردار نبوده و در حالی که برخی از حقوقدانان آن را به دلیل داشتن جلوه‌ای مادی، در زمره حقوق مادی می‌دانند، به دلیل عدم امکان انتقال و جدانشدن از شخصیت نویسنده، می‌توان آن را جزو حقوق معنوی به حساب آورد. (صفایی، ۱۳۷۵، ص ۷۷)

قانون کپی‌رایت آمریکا اشاره‌ای به حق پاداش ندارد و به نظر می‌رسد سیستم پاداش و کپی‌رایت در کشور آمریکا در دو دسته کاملاً متمایز قرار دارند و به عبارت دیگر در صورتی که

۵۵- بند سوم ماده ۱۰۶

۵۶- شق ج بند ۱ ماده ۴

^{۵۷}Netflix

^{۵۸}Right of Rewards

مؤلف بخواهد از سیستم پاداش استفاده کند، اثر خود را به ازای دریافت پاداشی از دولت واگذار می‌کند و دیگر حق انحصاری در مورد آن نخواهد داشت. (Shavell and Ypersele: 2001, P. 525)

قوانین اتحادیه اروپا نیز اشاره‌ای به حق پاداش ندارد. با عنایت به عدم تصریح قوانین آمریکا و اتحادیه اروپا به حق پاداش و با تفسیر موسع از ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی در حمایت از حق مذکور، میتوان گفت حداقل قوانین ایران در این مورد خاص نه تنها نقضی نداشته، بلکه به حقوق مؤلف فراتر از کشورهای آمریکا و اتحادیه اروپا توجه کرده است.

استثنائات حقوق مادی

بدیهی است حمایت از حقوق مؤلف در فضای فیزیکی و مجازی، از الزامات رشد و توسعه فکری در هر جامعه‌ای بوده و فقدان آن مانع از به اشتراک‌گذاری علم و هنر و همچنین نوآوری در فضای ادبی و هنری خواهد گشت؛ با وجود این قانونگذار در راستای حمایت از عموم در برابر هرگونه سوء استفاده احتمالی از حق مؤلف استثنائاتی متصور شده‌است که در ذیل به شرح آن خواهیم پرداخت.

الف. استفاده شخصی^{۵۹}

در تعریف استفاده شخصی می‌بایست بین استفاده برای خود و استفاده برای اهداف شخصی تمایز قائل شد. گستره استثنا در استفاده شخصی از جمع افراد خانواده شروع شده و به ممنوعیت استفاده در چند دستگاه به طور همزمان صرف‌نظر از آنکه توسط یک یا چند نفر انجام شود، محدود میگردد. بر اساس ماده ۱۱ قانون مصوب ۴۸، نسخه‌برداری از اثرهای مورد حمایت این قانون و ضبط برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی فقط در صورتی که برای استفاده شخصی و غیرانتفاعی باشد، مجاز است. قانون مصوب ۵۲ نیز نسخه‌برداری از کتب و نشریات و آثار صوتی را در صورتی که برای استفاده شخصی و خصوصی باشد، بلامانع می‌داند و قانون مصوب ۱۷۹^{۶۰} تهیه نسخه‌های پشتیبان و همچنین تکثیر نرم‌افزاری را که به طریق مجاز برای

^{۵۹}Personal use

۶۰- تبصره ذیل بند ۵ ماده ۵

۶۱- ماده ۷

استفاده شخصی تهیه شده است، چنانچه به طور همزمان مورد استفاده قرار نگیرد، مجاز می‌شود.

قانون کپی‌رایت آمریکا صراحتاً اشاره‌ای به استثنای استفاده شخصی ندارد. بر اساس کنوانسیون برن^{۶۲} اختیار اعطای اجازه تکثیر آثار مشمول کپی‌رایت در موارد خاص برای کشورهای عضو محفوظ است مشروط بر اینکه چنین تکثیری به بهره‌برداری عادی اثر لطمه وارد نکرده و به منافع قانونی مؤلف زیان غیرموجه وارد نسازد.

دستورالعمل کپی‌رایت اروپا^{۶۳} استفاده شخصی را به شرط آن که با هدف تجاری نبوده و حق‌الزحمه مناسبی به صاحب اثر پرداخت شود، یکی از مستثنیات حق تکثیر شناخته است. بر اساس دستورالعمل رایانه اروپا^{۶۴} ایجاد نسخه پشتیبان نیازمند کسب مجوز از دارنده حقوق نیست. ماده ۹ دستورالعمل پایگاه داده اروپا نیز استفاده شخصی با ذکر منبع و بدون استفاده تجاری را بدون کسب مجوز از مؤلف مجاز دانسته است و مقرر می‌دارد «اعضا باید از این اختیار برخوردار باشند که برای موارد خاص مطابق کنوانسیون برن و تا جایی که مربوط به ساختار پایگاه داده است، استثنائاتی قائل شوند؛ ضمن اینکه لازم است بین استثنا استفاده شخصی و استثنائات تکثیر برای اهداف شخصی که تحت قانون ملی برخی از اعضا به مالیات متعلقه به تجهیزات ضبط یا مدیای قابل ضبط توجه دارد، تمایز قائل شوند». همچنین اعضا می‌توانند برای ممانعت از استخراج غیرمجاز و یا استفاده مجدد از بخش اساسی محتوای پایگاه داده استثنائاتی قائل شوند که شامل استخراج برای استفاده شخصی نیز می‌باشد به شرط آنکه بر خلاف منافع سازنده برای بهره‌برداری از پایگاه داده نبوده و با هدف تجاری انجام نشده باشند.^{۶۵}

استثنای استفاده شخصی در برخی قوانین بدون نیاز به خریداری اثر و در برخی موارد حتی پس از خریداری اثر مورد توجه قرار گرفته است. در مورد اول می‌توان به ماده ۵ دستورالعمل کپی‌رایت اروپا اشاره نمود که استفاده شخصی را در ازای پرداخت عوض مناسب مجاز دانسته و در مورد دوم می‌توان به ماده ۷ قانون رایانه ایران و امکان کپی اثر بر روی دستگاه‌های مختلف مانند گوشی تلفن همراه، تبلت، رایانه شخصی و غیره اشاره کرد که البته محدودیت استفاده همزمان را نیز به دنبال دارد.

۶۲- بند ۲ ماده ۹

۶۳- شق دوم بند ۲ ماده ۵

۶۴- بند ۲ ماده ۵

۶۵- ماده ۳۵ و بند ۵۰ ملاحظات دستورالعمل پایگاه داده اروپا

ب. استفاده منصفانه^{۶۶}

استفاده منصفانه از اثر کپی‌رایت، استفاده از اثر را تا جایی که به منظور ارتقای دانش عمومی و بدون کسب سود و منافع تجاری باشد مجاز می‌شمرد. در این راستا قانون مصوب ۴۸ نقل از اثرهای انتشار یافته و استناد به آنها به مقاصد ادبی و علمی و فنی و آموزشی و تربیتی و به صورت انتقاد و تقریظ با ذکر مأخذ و در حدود متعارف را مجاز دانسته و کتابخانه‌های عمومی و مؤسسات جمع‌آوری نشریات و مؤسسات علمی و آموزشی غیرانتفاعی را مجاز به نسخه‌برداری از اثرهای مورد حمایت این قانون از راه عکسبرداری یا طرق مشابه آن به میزان مورد نیاز و متناسب با فعالیت خود می‌داند.^{۶۷} ماده ۵ قانون مصوب ۵۲ نیز تکثیر و نسخه‌برداری از کتب و نشریات آثار صوتی را به منظور استفاده در کارهای مربوط به آموزش یا تحقیقات علمی مشروط بر اینکه جنبه انتفاعی نداشته باشد، مجاز می‌شمرد. کنوانسیون برن^{۶۸} تعریف قلمروی استفاده‌های آزاد و منصفانه را به قوانین داخلی کشورهای عضو واگذار کرده و در معاهده وایپو^{۶۹} رعایت آزمون سه‌گانه^{۷۰} در اعمال هرگونه محدودیت و استثنایی ضروری است.

مطابق قانون کپی‌رایت آمریکا باید مواردی همچون هدف از استفاده، ماهیت اثر، مقدار اثر مورد استفاده نسبت به کل اثر و اثر استفاده بر بازار احتمالی مورد استفاده و یا ارزش اثر مشمول کپی‌رایت در تعیین استفاده منصفانه مورد نظر قرار گیرد. (Harvard University Office of General Council: 2009, P. 8)

دستورالعمل اتحادیه اروپا پیش‌بینی هرگونه محدودیت و استثنایی را بر حقوق مادی پدیدآورندگان در محیط الکترونیکی منوط به رعایت آزمون سه‌گانه کرده است ولی بر خلاف معاهده وایپو، این محدودیت‌ها و مستثنیات را به تفصیل احصا کرده است. با این حال کشورهای عضو در اعمال یا عدم اعمال این محدودیت‌ها آزادی عمل خواهند داشت. (زرکلام، ۱۳۸۸، ص

^{۶۶}Fair use

۶۷- مواد ۷ و ۸

۶۸- مواد ۱۰ و ۱۱

۶۹- ماده ۱۰

۷۰- آزمون سه‌گانه (3-step test) که در برخی موارد آزمون سه مرحله‌ای نامیده می‌شود، به معنای بررسی آن است که تکثیر منحصر به موارد تصریح شده در مقررات بوده، با بهره‌برداری عادی از اثر ادبی و هنری تعارض نداشته و به منافع مشروع پدیدآورنده لطمه‌ای وارد نسازد.

۳۴۷) دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۷۱} استفاده با هدف امنیت عمومی یا انجام رویه‌های قضایی و اداری و همچنین به منظور آموزش یا تحقیقات علمی با ذکر منبع و بدون کسب مجوز از مؤلف را مجاز دانسته است.

امروزه امکان ردیابی و تعقیب اشخاصی که یک آهنگ را به صورت غیرقانونی از اینترنت دانلود می‌کنند، عملاً غیرممکن است (O'Leary: 2008, P. 95) و بدیهی است استفاده از قوانین قدیمی مشکلاتی دارد زیرا ضرورتاً نیازهای وضعیت موجود را برآورده نمی‌کند و بنابراین با پیدایش انواع جدید و متفاوت آثار، نیاز به تدوین قوانین جدید احساس می‌شود. (Litman: 2006, P. 171-172)

گفته شده که به دلیل حقوق در نظر گرفته شده برای مؤلفین در کنترل دسترسی به آثارشان به خصوص در عقد قراردادهای از پیش آماده و غیرقابل مذاکره، دکتترین استفاده منصفانه هیچ زمانی به اندازه زمان حال به مخاطره نیفتاده است. در حقیقت اقدامات مربوط به حمایت فناوری مورد استفاده در ارتباط با قراردادهای نوعاً استاندارد و غیرقابل مذاکره برای کنترل دسترسی و تحمیل سایر شرایط و ضوابط می‌تواند منجر به اعمال کنترل بسیار سخت‌تری نسبت به میزان مجاز در قانون، توسط دارندگان حق در ارتباط با آثارشان گردد. (Ahmad: 2009, P. 89)

بدیهی است توجه به عوامل بسیاری از جمله عدم اضرار به نویسنده، میزان استفاده از اثر و هدف از استفاده در تبیین استفاده منصفانه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و شایسته است قانونگذار با عنایت به فضا و امکانات گسترده ایجاد شده از طریق اینترنت به این مهم نیز توجهی خاص مبذول دارد.

ج. استفاده برای اشخاص ناتوان^{۷۲}

سند معاهده مراکش برای اعمال استثنائات و محدودیت‌هایی بر حقوق مؤلف به نفع افراد نابینا و کم‌بینا و تبدیل این آثار به اشکال قابل استفاده برای افراد مذکور در سال ۲۰۱۳ به تصویب رسیده است. براساس مفاد معاهده مراکش، امکان مبادله آثار مورد اشاره از طریق

۷۱- شق ج بند ۲ ماده ۶

⁷²Access to Published Works for the Blind, Visually Impaired or Otherwise Print Disabled

نهادهای ذی صلاح دولت‌های متعاقد برای دسترس افراد نابینا و کم‌بینا فراهم می‌گردد. ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا از اعضای معاهده مراکش می‌باشند.^{۷۳}

طبق ماده ۱۲۱ قانون کپی‌رایت آمریکا نیز امکان تکثیر و توزیع نسخه یا ابزار رسانه صوتی^{۷۴} اثر منتشر شده و آثار ادبی غیرنمایشی با فرمتی که مورد استفاده افراد نابینا و ناتوان قرار گیرد، بدون کسب مجوز از مؤلف مجاز خواهد بود. فرمت مذکور می‌تواند شامل خط بریل، تبدیل به صوت، تبدیل به اثر مکتوب با فونت بزرگتر و آثار دیجیتالی باشد.

این موضوع هنوز در قوانین ایران وارد نشده اما در صورت تصویب پیش‌نویس لایحه جامع، چنانچه بهره‌برداری از اثر منتشر شده برای اشخاصی به لحاظ معلولیت جسمی یا ذهنی ناممکن یا مشکل باشد، تبدیل محدود اثر به شکلی که به آسانی قابل استفاده برای آنان باشد و نیز توزیع آن به صورت محدود برای اشخاص مزبور با اهداف غیرتجاری بدون کسب اجازه از دارنده حق مجاز خواهد بود؛ هرچند به نظر می‌رسد لایحه مذکور شمول گسترده‌تری را نسبت به معاهده مراکش در نظر گرفته است.

د. مجوز اجباری^{۷۵}

مجوز اجباری استفاده از آثار را در شرایط خاص بدون کسب مجوز از مالک حق امکان‌پذیر می‌سازد. (WIPO: 2016, P. 12) در عرصه مالکیت ادبی و هنری به طور کلی دو نوع مجوز اجباری بهره‌برداری مطرح است: مجوزهای قانونی که مستقیماً توسط قانونگذار مقرر شده است و نیازی به صدور از سوی مرجع خاص دولتی ندارد. اینگونه مجوزها بدون کسب اجازه از مؤلف و با رعایت شرایط خاص همچون پرداخت عوض عادلانه صادر می‌گردند. دلیل منطقی برای صدور مجوزهای اجباری، تأمین منفعت عمومی از قبیل حفظ بهداشت عمومی، دفاع ملی، اعمال ضدرقابتی، استفاده دولتی و غیره است. نوع دوم مجوز اجباری برای بهره‌برداری در خصوص ترجمه و تکثیر در کشورهای در حال توسعه صادر می‌شود که بر اساس ضمیمه کنوانسیون برن، اگر اثر پس از انقضای دوره ۳ ساله یا دوره طولانی‌تری - که قوانین داخلی آن کشور

^{۷۳}http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=843 retrieved on 07 Dec. 2016

^{۷۴}Phonorecord

به ابزارهایی همچون نوار کاست، لوح فشرده و... گفته میشود که برای ثبت صدا مورد استفاده قرار می‌گیرند. منبع: [Http://www.quizlaw.com/copyrights/what_is_a_phonorecord.php](http://www.quizlaw.com/copyrights/what_is_a_phonorecord.php) retrieved on 28 Nov. 2016

^{۷۵}Non-Voluntary/Compulsory License

تعیین می‌کنند- از تاریخ چاپ اثر برای اولین بار، توسط دارنده حق ترجمه یا اجازه کتبی او به زبان رایج در آن کشور چاپ نشده باشد، کشورهای در حال توسعه می‌توانند مجوز اجباری بهره‌برداری غیرانحصاری و غیرقابل انتقال در مورد آثاری را که به صورت چاپی منتشر یا به اشکال مشابه تکثیر شده‌اند، صادر و به اتباع خود اجازه ترجمه و انتشار اثر را برای چاپ یا تکثیر بدهند. قوانین حوزه مالکیت ادبی و هنری ایران اشاره‌ای به مجوز اجباری ندارد. کنوانسیون برن^{۷۶} در مورد حق پخش رادیویی و تلویزیونی و انتقال به عموم به وسیله سیم، پخش مجدد رادیو تلویزیونی، پخش از طریق بلندگو یا هر وسیله مشابه دیگر مربوط به پخش رادیو تلویزیونی و همچنین ضبط آثار موسیقی و کلام‌های مرتبط با آن امکان صدور مجوز اجباری را مقرر می‌نماید. (صادقی و خاکپور، ۱۳۸۶، ص ۱۵۸-۱۵۵)

صدور مجوز اجباری طبق ماده ۱۱۵ قانون کپی‌رایت آمریکا برای آثار موسیقی غیر نمایشی طبق شرایطی از جمله آنکه توزیع ابزار ر سانه صوتی آن توسط دارنده حق کپی‌رایت صورت گرفته باشد و حق تألیف آن به ازای هر نسخه توزیع شده پرداخت گردد، مجاز می‌باشد. بند ۲ ماده ۱۰ دستورالعمل حق اجاره اروپا، صدور مجوز اجباری را تا جایی که مخالف مفاد کنوانسیون رم نباشد، مجاز شمرده است.

به نظر می‌رسد در ایران با توجه به عدم عضویت در کنوانسیون برن و عدم الزام رعایت حقوق پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری در سطح بین‌المللی هنوز نیازی به ارائه نوع دوم مجوز اجباری مشاهده نشده و ترجمه آثار خارجی بدون هیچ محدودیتی انجام می‌شود؛ هرچند در مورد نوع اول مجوز اجباری که هدف آن منفعت عمومی است، لازم است موارد صدور مجوز اجباری در قانون به طور صریح و شفاف مشخص گردد.

هـ زوال حق^{۷۷}

زوال یا انتفاء حق مالکیت فکری به معنای زوال یا انتفاء و یا نقطه پایان حق کنترل و نظارت بر توزیع بعدی کالا در بازار پس از فروش آن است. بدون اصل زوال، مالک و یا دارنده حق بر انتقال و استفاده از خدمات یا کالاهای مشمول حق مالکیت فکری کنترل دائمی بر فروش خواهد داشت. هدف از اعمال این اصل، استفاده و یا نقل و انتقال نامحدود کالا و خدمات

۷۶- بند ۲ ماده ۱۱ مکرر و بند ۱ ماده ۱۳

^{۷۷}Exhaustion of Distribution Right/ Principle of Exhaustion

برای خریدار یا منتقل‌الیه به محض فروش یا انتقال آن محصول در بازار توسط مالک یا دارنده آن حق است. موضوع اصل زوال یا انتفاء، بیشتر در تجارت بین‌المللی کالاهایی که حاوی حق مالکیت فکری هستند، اهمیت پیدا می‌کند. اختلاف در درآمدها یکی از علل اساسی است که موجب می‌شود تا دارنده حق انحصاری مالکیت فکری، یک کالا را در نقاط مختلف به قیمت‌های متفاوت بفروشد که این خود سبب می‌شود که اشخاص ثالث کالا را از جایی که ارزان فروخته می‌شود، بخرند و آن را در کشوری که قیمت آن گرانتر است بفروشند. منع تجارت چنین کالاهایی که موسوم به واردات موازی است به نفع کشورهای توسعه‌یافته است، زیرا ورود وافر کالاهای ارزان به ضرر صنعت ملی و وضعیت اشتغال آنهاست. این درحالی است که منع واردات موازی برای کشورهای کمتر توسعه‌یافته باعث می‌شود که این کشورها نتوانند از مزیت نسبی خود یعنی کار ارزان، استفاده لازم را ببرند. (عامری، ۱۳۹۴، ص ۲) در حقیقت فلسفه ظهور اصل زوال حق کپی‌رایت، استفاده و به عبارتی سوء استفاده از حقوق مالکیت فکری برای جلوگیری از واردات کالاهای اصلی بود که در آمریکا تحت عنوان دکترین اولین فروش^{۷۸} شناخته شده است. (Franceschelli: 2014, P. 3) از طرفی نیز گفته می‌شود که اصل زوال حق کپی‌رایت در قانون اتحادیه اروپا طراحی شد که بر اساس آن اولین فروش تجاری یک کالا در اتحادیه اروپا و یا حوزه اقتصادی اروپا^{۷۹} منجر به آزادی فروش آن در اروپا خواهد شد و مالک کپی‌رایت نمی‌تواند به اقدامات بعدی برای فروش مجدد آن اعتراضی داشته‌باشد. حق زوال اغلب بر اساس قلمرو مورد نظر به سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی تقسیم می‌شود. (Franceschelli: 2014, P. 7)

با این حال اثر زوال حق در صورتی است که یا صاحب حق مالکیت فکری شخصاً آن را به گردش درآورده باشد و یا این گردش بر رضایت او مسبوق باشد. حقوق ایران در محیط فیزیکی و مجازی در خصوص زوال حق سکوت کرده و صراحتاً یا ضمناً اشاره‌ای بدان ندارد. کنوانسیون برن اشاره‌ای به زوال حق ندارد و تریپس^{۸۰} نیز مقرر می‌دارد برای حل اختلافات مربوط به رفتار ملی و دولت کامله‌الوداد، هیچ بندی در این موافقت‌نامه نباید در مورد زوال حقوق مالکیت فکری مورد استفاده قرار گیرد. قانون کپی‌رایت آمریکا، واردات یک نسخه از اثر مشمول کپی‌رایت را به آمریکا بدون کسب اجازه از مالک کپی‌رایت، نقض کپی‌رایت می‌داند.

⁷⁸First-Sale Doctrine

⁷⁹European Economic Area (EEA)

برای شناسایی زوال حق به رسمیت شناخته‌است. (Zadra-Symes: 2013, P. 2) معاهده کپی‌رایت وایپو در ماده ۶ حق کشورهای عضو را در سطح منطقه‌ای و در حوزه اقتصادی اروپا محترم می‌شمردند. ماده ۴ دستورالعمل رایانه اروپا و ماده ۵ دستورالعمل پایگاه داده اروپا نیز اصل زوال حق را گرچه فلسفه ظهور زوال حق به حمایت از تولیدکنندگان کالا در فضای فیزیکی بازمی‌گردد، اما بهتر است با عنایت به ویژگی‌های فضای مجازی در انتقال آسان آثار ادبی و هنری به خصوص آثار سینمایی و موسیقایی که بعضاً هزینه گزافی را بر پدیدآورنده اثر تحمیل می‌نماید، موضوع و سطح حمایت از این استثنا به تفصیل در حقوق ایران تبیین گردد. شاید یکی از راه‌های اعمال استثنای زوال حق استفاده از تدابیر فنی همچون مدیریت حقوق دیجیتال یا قفل دیجیتال^{۸۱} برای قابل استفاده بودن در یک کشور و یا منطقه خاص باشد.

و. تکثیر موقت یا ذخیره سازی^{۸۲}

منظور از تکثیر موقت آن است که وقتی یک اثر الکترونیکی قرار است بر روی صفحه اینترنت ظاهر گردد، ضرورتاً باید از طریق فرایند واسطی که در رایانه طراحی شده است، از اثر تکثیری به طور موقت صورت بگیرد و بر روی صفحه ظاهر شود. در واقع تکثیر موقت فرایندی است که در هنگام لود کردن در حافظه رایانه رخ می‌دهد. این تکثیر از آنجا که پس از مدتی خود به خود از بین می‌رود، به تکثیر ناپایدار یا موقتی معروف شده است. (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۳۵)

بر اساس ماده ۶۳ قانون تجارت الکترونیکی، اعمال موقت تکثیر که جزء لاینفک فراگرد فنی پردازش «داده پیام» در شبکه‌هاست از شمول ماده ۶۲ [حقوق انحصاری پدیدآورندگان و دارندگان حقوق مجاور] خارج است. با این حال در اعمال ماده ۶۳ «آزمون سه گانه» باید انجام شود و در موارد تردید باید تفسیر مضیق به عمل آید و فقدان ماهیت اقتصادی مستقل، به عنوان یک معیار در ارزیابی تکثیر موقت یا گذرا مد نظر قرار گیرد. (زرکلام، ۱۳۸۸، ص ۳۳۸)

^{۸۱}Digital Right Management (DRM) or Digital Lock

^{۸۲}Caching

قانون کپی‌رایت آمریکا در ماده ۵۱۲ تکثیر موقت را تحت شرایطی از جمله تکثیر موقت که طی فرآیند انتقال، مسیره‌ی و یا ایجاد ارتباط به وجود آید، از استثنایات حقوق مؤلف میدانند. بند یک ماده ۵ دستورالعمل کپی‌رایت اروپا مقرر می‌دارد تکثیر موقت چنانچه گذرا و فرعی باشد و بخش جدایی‌ناپذیر و اساسی عملیات فنی را تشکیل دهد و تنها هدف آن انتقال در داخل شبکه بین اشخاص ثالث و یا استفاده قانونی بدون ماهیت اقتصادی مستقل باشد، از حقوق تکثیر مستثنی خواهد بود. دستورالعمل رایانه اروپا،^{۸۳} تکثیر دائم یا موقت کل یا بخشی از برنامه کامپیوتری را به هر وسیله و به هر شکل تا جایی که لازمه بارگذاری، نمایش، راه‌اندازی، انتقال یا ذخیره برنامه کامپیوتری باشد، نیازمند کسب مجوز از دارنده حق کپی‌رایت می‌داند؛ معهدا تکثیر برای استفاده از برنامه کامپیوتری توسط مالک قانونی آن و در راستای استفاده از آن برنامه همچون تصحیح اشتباهات (در صورت فقدان مفاد قراردادی خاص) و همچنین تهیه نسخه پشتیبان توسط مالک قانونی اثر و در راستای استفاده از آن را در این مورد مستثنی می‌نماید.

همانگونه که مشاهده می‌شود تکثیر موقت به عنوان تنها استثنای حقوق مؤلف در فضای مجازی در قانون تجارت به خوبی مورد توجه قرار گرفته است و به طور کلی تفاوتی بین قوانین ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا در این زمینه وجود ندارد.

حقوق معنوی مؤلف در فضای مجازی^{۸۴}

حقوق معنوی حقوقی است که به صاحب آن اختیار انتفاع انحصاری از فعالیت، فکر و ابتکار انسان را می‌دهد. حق معنوی ماهیتی مختلط از حقوق مالی و باارزش و حق غیرمالی و مربوط به شخصیت است و مانند سایر حقوق غیرمالی به دیگران انتقال نمی‌یابد. (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ص ۲۴) در توضیح مفهوم حقوق معنوی گفته می‌شود که پدیدآورنده شخصیت خود را در اثر خویش نمایان می‌سازد و با خلق اثر تمایلات، احساسات، هوش، تجربه و اعتقادات خود را به عرصه ظهور و بیان می‌رساند. (زرکلام، ۱۳۸۸، ص ۱۰۹-۱۰۸) بررسی‌های انجام شده نشان دهنده آن است که حمایت از حقوق معنوی در فضای مجازی در کشورهای مختلف متفاوت بوده و بعضاً در برخی کشورها از حقوق مذکور به طور کامل حمایت نمی‌شود. در ذیل به بررسی انواع حقوق معنوی در حقوق ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا می‌پردازیم.

الف. حق احترام به نام و عنوان^{۸۵}

نکته مهم در موضوع احترام به نام و عنوان مؤلف، شناسایی وی و جلوگیری از تضییع حقوق اوست و در این میان تفاوتی بین فضای فیزیکی و مجازی وجود ندارد؛ لیکن ماهیت فضای مجازی نه تنها امکان نقض حق معنوی را بسیار آسانتر کرده بلکه امکان خطای کاربر را در شناسایی منبع اصلی اثر به دلیل باز شدن پنجره‌های متفاوت در درون سایت‌های اینترنتی افزایش داده است. حق احترام به نام و عنوان بدان معناست که رعایت حقوق وی و درج نام او و یا در صورتی که اثر با نام مستعار منتشر شده باشد، درج نام مستعار او در هر کجا که از اثر استفاده می‌شود، ضروری است.

ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی مقرر می‌دارد که «حقوق مرتبط با مالکیت ادبی و هنری شامل حقوق مادی و معنوی برای عناصر دیگری علاوه بر مؤلف، از جمله حقوق هنرمندان مجری آثار، تولیدکنندگان صفحات صوتی و تصویری و سازمان‌ها و مؤسسات ضبط و پخش می‌باشند» و بنابراین از حقوق معنوی مؤلفین به طور عام و بدون تصریح به انواع آن حمایت می‌کند. براساس قانون مصوب ۶۴۸،^{۸۶} انتقال گیرنده و ناشر و کسانی که طبق این قانون اجازه استفاده یا استناد یا اقتباس از اثری را به منظور انتفاع دارند، باید نام پدیدآورنده را با عنوان و نشانه ویژه معرف اثر همراه اثر یا روی نسخه اصلی یا نسخه‌های چاپی یا تکثیر شده به روش معمول و متداول اعلام و درج نمایند مگر این که پدیدآورنده به ترتیب دیگری موافقت کرده باشد. قانون مصوب ۵۲ نیز در ماده یک، ذکر نام مترجم را در تمام موارد استفاده الزامی می‌داند. براساس قانون رایانه،^{۸۷} پدیدآوردن نرم‌افزارها ممکن است ناشی از استخدام و یا قرارداد باشد در این صورت باید نام پدیدآورنده، توسط متقاضی ثبت به مراجع یاد شده در این قانون به منظور صدور گواهی ثبت، اعلام شود.

کنوانسیون برن،^{۸۸} مؤلف را مستقل از حقوق مالی خود و حتی پس از انتقال این حقوق دارای حق ولایت نسبت به اثر می‌داند. تمامی اعضا باید از حداقل استانداردهای برن تبعیت نمایند.

^{۸۵}Right of Attribution/Paternity/ Identification

از این حق در متون فارسی با عناوینی همچون حق سرپرستی اثر، ولایت بر اثر و انتساب اثر نیز یاد شده است.

۸۶- ماده ۱۸

۸۷- بند الف ماده ۶

۸۸- بند نخست ماده ۶ مکرر

بدین ترتیب تریپس و معاهده وایپو که به ترتیب تبعیت از مواد ۱ تا ۲۱ و ۲ تا ۶ کنوانسیون برن را برای اعضا الزامی می‌دانند، از حقوق ولایت مؤلف نسبت به اثر حمایت می‌کنند. قانون کپی‌رایت آمریکا^{۸۹} برخلاف کنوانسیون برن که حقوق معنوی را برای کلیه آثار محترم می‌شمرد، تنها از حقوق معنوی نویسندگان آثار هنرهای تجسمی^{۹۰} حمایت می‌نماید. این آثار شامل نقاشی، طراحی، پرینت، مجسمه، عکس در یک نسخه یا چاپ ۲۰۰ نسخه‌ای و یا کمتر می‌باشند. پوسترها، نقشه‌ها، فیلم‌ها، انتشارات الکترونیکی و هنر کاربردی به طور صریح از قانون هنرهای تجسمی مستثنی شده‌اند. (Harris: 2011, P. 1-2)

وفق ماده ۱۹ دستورالعمل کپی‌رایت اروپا حقوق معنوی دارندگان حق باید مطابق با قوانین اعضا و مفاد کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری، معاهده کپی‌رایت وایپو و معاهده اجراها و فونوگرام‌ها اجرا شود. در این دستورالعمل، حق انتساب شامل حق شناسایی مؤلف از جمله حق انتخاب روش شناسایی و حق انتخاب انتشار اثر به صورت بی‌نام و حق درخواست استفاده از نام یا عنوان مورد نظر مؤلف برای اثر است. دستورالعمل پایگاه داده اروپا^{۹۱} بیان می‌دارد که حقوق معنوی اشخاص حقیقی که پایگاه داده را خلق کرده‌اند متعلق به نویسنده بوده و باید مطابق با قوانین کشورهای عضو و مفاد کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری اجرا شود.

در این مقایسه، قانون آمریکا به عنوان کشوری با نظام حقوقی کامن‌لا، حقوق معنوی را صرفاً برای هنرهای تجسمی محترم می‌شمارد؛ لیکن قانون ایران همچون کنوانسیون برن علیرغم محترم شمردن حقوق معنوی، به احصای تفصیلی آن نپرداخته است و این در حالیست که دستورالعمل کپی‌رایت اروپا به تبیین دقیق حق انتساب پرداخته و انتظار می‌رود این نقص در بازنگری قوانین مرتفع گردد.

ب. حق احترام به اثر^{۹۲}

۸۹- بند الف ماده ۱۰۶

^{۹۰}Visual arts

که به آن گاهی هنرهای بصری و یا دیداری نیز گفته می‌شود.

۹۱- بند ۲۸ بخش نخست

^{۹۲}Right of Integrity

از این حق در متون مختلف فارسی تحت عناوینی همچون حق تمامیت اثر یا حق حرمت اثر نیز یاد می‌شود.

حق احترام به اثر یا تمامیت اثر به معنای آن است که مؤلف دارای حق انحصاری ایجاد هرگونه تغییر در اثر، اعم از حذف، اضافه و غیره می‌باشد.

همان‌گونه که در بخش احترام به نام و عنوان ذکر گردید، قانون تجارت الکترونیکی در ماده ۶۲ از حقوق معنوی به طور کلی حمایت کرده و آنها را احصا نموده است. قانون مصوب ۹۳۴۸ هرگونه تغییر یا تحریف در اثرهای مورد حمایت این قانون و نشر آن را بدون اجازه پدیدآورنده ممنوع می‌داند؛ قانون مصوب ۵۲ به این حق اشاره‌ای ندارد اما بر اساس قانون رایانه^{۹۴} حق تغییر و توسعه نرم‌افزاری که به سفارش کارفرما تولید می‌شود، متعلق به کارفرما است، مگر این که در قرارداد به صورت دیگری پیش‌بینی شده باشد. این بدان معناست که حق مذکور برای آثار مستقل به صورت اولی متعلق به مولف اثر است.

براساس کنوانسیون برن^{۹۵} پدیدآورنده می‌تواند به هرگونه تحریف، حذف یا هر نوع تغییر اثر یا هر نوع لطمه دیگر نسبت به اثر که موجب خدشه‌دار شدن اعتبار یا شهرت او شود، مستقل از حقوق مالی مؤلف و حتی پس از انتقال این حقوق اعتراض کند. قانون کپی‌رایت آمریکا در ماده ۱۰۶ از حقوق معنوی حرمت اثر صرفاً در حوزه هنرهای تجسمی حمایت کرده است. همان‌گونه که در بخش قبل توضیح داده‌شد، دستورالعمل کپی‌رایت اروپا و دستورالعمل پایگاه داده اروپا از حقوق معنوی به طور کلی حمایت کرده‌اند.

معاهده وایپو علاوه بر الزام کشورهای عضو به تبعیت از مواد ۲-۶ کنوانسیون برن، آنها را موظف می‌داند که در قبال حذف یا تغییر بدون مجوز اطلاعات مرتبط با رژیم حقوق که به صورت الکترونیکی معرفی می‌شوند، ضمانت اجرای مناسب و مؤثر وضع کنند.^{۹۶}

به نظر می‌رسد وسعت اینترنت، دسترسی آنلاین به تعداد کثیری از آثار در سراسر جهان و غیرعملی بودن ممانعت از اقداماتی که در جهت تحریف، تنقیص و تغییر آثار انجام می‌شود از علل عدم اهتمام قانونگذار به تبیین دقیق حقوق معنوی مؤلف در قوانین مورد بررسی پژوهش حاضر باشد چرا که رسیدگی به این موضوع و راستی‌آزمایی ادعای پدیدآورندگان آثار با توجه به آثار بسیار متنوع موجود در اینترنت، نیازمند تعداد کثیری از متخصصین امر و هزینه هنگفتی خواهد بود که از توان اقتصادی بسیاری از دولت‌ها خارج است.

۹۳- ماده ۳

۹۴- بند ب ماده ۶

۹۵- بند نخست ماده ۶ مکرر

۹۶- ماده ۱۲

ج. حق افشای اثر^{۹۷}

حقی است انحصاری که بر اساس آن مؤلف در خصوص تجویز یا ممانعت از اولین انتشار اثرش به عموم تصمیم می‌گیرد. این حق در قانون ایران صرفاً در ماده ۶۵ قانون اجرای احکام مدنی تبیین گشته است که بر اساس آن «تصنیفات و تألیفات و ترجمه‌هایی که هنوز به چاپ نرسیده، بدون رضایت مصنف، مؤلف، مترجم و در صورت فوت آنها بدون رضایت ورثه و یا قائم مقام آنان توقیف نمی‌شود. در این خصوص توقیف قالب مادی اثر نظیر دست نویس‌های مؤلف، تابلوی نقاشی، طرح معماری، دیسکت یا لوح فشرده فیلم، کتاب و نرم‌افزار که هنوز علنی نشده‌است بی‌فایده خواهد بود زیرا حق افشا و علنی کردن اثر که مختص پدیدآورنده است مانع از آن است که طلبکار بتواند از آن بهره‌برداری مالی تحصیل کند».

کنوانسیون برن، قانون کپی‌رایت آمریکا و دستورالعمل‌های اتحادیه اروپا در مورد حق اولین انتشار به عنوان یکی از حقوق انحصاری مؤلف سکوت کرده‌اند.

در فضای مجازی شاید بتوان گفت مرز بین اولین انتشار و عرضه عمومی و تکثیر تا حد زیادی کمرنگ شده‌است؛ چرا که اثر با اولین انتشار، تکثیر و به عموم عرضه می‌شود و بنابراین مؤلفی که اجازه تکثیر، توزیع و یا عرضه عمومی اثرش را برای اولین بار در اینترنت و تنها برای یکبار صادر می‌کند، به نوعی اولین انتشار از اثرش را مجاز دانسته و به همین دلیل شاید بتوان گفت حقوق مؤلف در فضای مجازی تا حدودی با فضای فیزیکی متفاوت بوده و در برخی موارد نیازمند تعاریف جدیدتر و دقیق‌تر می‌باشد.

د. حق استرداد اثر (اصلاح و عدول)^{۹۸}

حق استرداد زمانی به عنوان حق معنوی برای مؤلف شناخته شده‌است که پس از انتشار اثر، اندیشه‌های وی تحریف می‌شود و اثر مزبور دیگر بازتاب دیدگاه‌های فکری و هنری او نیست، همچنین در مواردی که اعتقادات فلسفی، علمی، اخلاقی یا هنری مؤلف بعد از نشر اثر تغییر

^{۹۷}Right of Divulagation

از این حق تحت عنوان تصمیم‌گیری در مورد اولین انتشار نیز یاد می‌شود.

^{۹۸}Right of Withdrawal/Retraction/Reconsideration

می‌یابند که در چنین شرایطی مؤلف می‌تواند اثر خود را پس بگیرد و یا اصلاحات یا تغییرات لازم را در آن بدهد. (زرکلام، ۱۳۸۸، ص ۱۲۲)

قوانین و مقررات ایران، قانون کپی‌رایت آمریکا و دستورالعمل‌های اتحادیه اروپا در خصوص اعمال حق عدول یا اصلاح، سکوت اختیار کرده‌اند.

از میان کشورهای عضو اتحادیه اروپا، کشور فرانسه، ایتالیا و پرتغال به دلایل اخلاقی، آلمان به دلایل عقیدتی، یونان به دلایل عقیدتی در خصوص آثار علمی و ادبی، و اسپانیا به دلیل تغییر در اعتقادات فکری و اخلاقی، مؤلف را مجاز به استفاده از حق استرداد می‌دانند که البته این حق با جبران خسارات وارده به اشخاص ثالثی که از اعراض اثر متضرر می‌گردند، قابل اعمال است و بنابراین مشاهده می‌شود استفاده از حق استرداد صرفاً به دلایل تغییرات فکری و اخلاقی امکان‌پذیر است و مؤلف نمی‌تواند با اهداف مالی درخواست استرداد نموده و از حق خود سوء استفاده کند. (Salokannel et. al: 2000, 155-163)

به نظر می‌رسد با توجه به ویژگی‌های فضای مجازی که اثر پس از انتشار در دسترس عموم مردم در سراسر جهان قرار می‌گیرد، اعمال چنین حقی تقریباً غیرممکن خواهد بود؛ با وجود این شایسته است که در راستای حمایت از مؤلفین، این حق نه تنها در فضای مجازی بلکه در فضای فیزیکی نیز در قوانین ایران لحاظ گردد.

نتیجه

قوانین ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا با توجه به اهمیت آشنایی با حقوق مادی و معنوی مؤلف در فضای مجازی به عنوان زیربنای حمایت از حقوق مؤلف و در راستای شناسایی نواقص قوانین و مقررات ایران بررسی گردید. قانون خاص فضای مجازی ایران (قانون تجارت الکترونیکی) از حقوق مادی مؤلف صراحتاً به سه مورد تکثیر، توزیع و عرضه عمومی اشاره دارد؛ در حالیکه حق اقتباس، ترجمه و بهره‌مندی از جایزه و پاداش را به صورت ضمنی و با ارجاع به قوانین مصوب ۴۸ و ۵۲ و ۷۹ مورد حمایت قرار می‌دهد. حق اجاره نیز با تفسیر موسع از ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیک و همچنین در صورت تصویب لایحه جامع مورد حمایت قانون ایران قرار می‌گیرد ولیکن حق تعقیب به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در هیچ‌یک از قوانین فضای مجازی و فیزیکی ایران مورد اشاره قرار نگرفته است.

از تفاوت‌های حمایت از حقوق مادی در فضای مجازی و فیزیکی می‌توان گفت حق تکثیر در برخی قوانین مانند دستورالعمل پایگاه داده اروپا در فضای مجازی دارای معنای بسیط‌تری گشته و شامل حق تکثیر موقت نیز شده است. از طرف دیگر دامنه شمول حق توزیع در برخی قوانین همچون کنوانسیون برن محدود شده و منحصر به آثار سینمایی گردیده است. در ارتباط با حق عرضه عمومی نیز می‌توان اذعان داشت با توجه به ماهیت فضای مجازی، عرضه اثر به یک مکان و زمان محدود نشده و تا حدودی مرز میان عرضه عمومی و تکثیر برداشته شده ولیکن حق توزیع به دلیل مقاصد ضمنی اقتصادی همچنان از حق تکثیر و در دسترس عموم قرار گرفتن قابل تفکیک می‌باشد هرچند به نظر برخی، مرز بین تکثیر و عرضه عمومی و همچنین تکثیر و توزیع قابل تشخیص نیست و اثر پیش از ارائه به عموم یا توزیع در فضای اینترنتی تکثیر می‌گردد.

حق اقتباس در برخی از نظام‌های حقوقی همچون آمریکا و در برخی موارد اتحادیه اروپا شمول گسترده‌تری یافته و دربردارنده حق ترجمه نیز می‌باشد. حق تعقیب در حقوق آمریکا به رسمیت شناخته نشده و تنها در قانون فروش مجدد اتحادیه اروپا و برای آثار هنری مورد توجه قرار گرفته است. حق اجاره در قانون آمریکا و دستورالعمل رایانه اروپا به صورت مصرح ذکر گردیده است.

در مورد استثنائات حقوق مادی نیز مشاهده می‌شود که استفاده شخصی در برخی قوانین و بعضاً با هدف ارتقای فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی ولیکن منوط به پرداخت مبلغی بابت حق‌الزحمه در انحصار دارنده حق مؤلف قرار گرفته است. از استفاده منصفانه به شرط عدم ایراد

ضرر و زیان به منافع مؤلف و در مواردی نیز با کسب اجازه در صورت امکان، لزوم ذکر منبع و رعایت میزان مناسبی از استفاده نسبت به کل اثر حمایت می‌شود. در قوانین ایران تاکنون صدور مجوز اجباری بهره‌برداری از آثار ادبی و هنری و زوال حق پیش‌بینی نشده‌است. زوال حق در حقوق آمریکا به طور کلی و در اتحادیه اروپا در سطح منطقه‌ای و در بین کشورهای اتحادیه به رسمیت شناخته شده‌است. بررسی استثنای ذخیره سازی نیز نشان‌دهنده حمایت از این استثنا در تمامی قوانین مورد بررسی به جز دستورالعمل رایانه اروپا است که در مورد اخیر تکثیر موقت را نیازمند اخذ مجوز از مؤلف می‌داند مگر آنکه برای استفاده از برنامه کامپیوتری ضرورت داشته و در راستای استفاده از برنامه کامپیوتری توسط مالک قانونی صورت پذیرد.

در مورد حمایت از حقوق معنوی باید گفت این حقوق در قانون تجارت الکترونیکی در ارتباط با حق احترام به نام و احترام به اثر و حق افشای اثر مورد حمایت قرار گرفته است اما حق استرداد در هیچ‌یک از قوانین فضای فیزیکی و مجازی مورد اشاره قرار نگرفته است. البته دیدگاه‌های متفاوتی در زمینه حمایت از حقوق معنوی حق مؤلف وجود دارد. عده‌ای بر این عقیده‌اند که باید تسامح بیشتری در حمایت از حقوق معنوی وجود داشته باشد تا خلأ در این فضا دچار رکود نشود و عده‌ای دیگر بر این باورند که با توجه به پتانسیل فضای مجازی برای ایجاد نسخه‌های جدید با اعمال تغییراتی اندک و همچنین ایجاد تحریف و تنقیص آثار، باید سختگیری بیشتری در حمایت از حقوق معنوی اعمال شود.

در خاتمه علاوه بر احساس نیاز به تغییر برخی از تعاریف حقوق مؤلف در قوانین ویژه فضای مجازی، شایسته است قانونگذار با توجه به ماهیت و ویژگی‌های فضای مجازی که پتانسیل بالایی برای سرقت ادبی ایجاد نموده است، به تصریح و تبیین حقوق مؤلفین در قوانین مربوطه پرداخته تا علاوه بر آگاهی پدیدآورندگان آثار از حقوق خود، به کاربران هم کمک نماید تا به صورت ناخواسته اقدام به نقض حقوق مؤلفین ننمایند.

منابع

منابع فارسی

- ۱- زرکلام، ستار (۱۳۸۸)، حقوق مالکیت ادبی و هنری، انتشارات سمت، چ ۲
- ۲- صادقی، محسن (۱۳۸۶)، حمایت از حقوق مالکیت فکری در محیط اینترنتی، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چ ۱
- ۳- صادقی، محمود و منصور خاکپور (۱۳۸۶)، موجبات اعطای مجوز اجباری بهره‌برداری از حقوق مالکیت فکری، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۱، ش ۴، ص ۱۶۲-۱۳۱
- ۴- صفایی، سید حسین (۱۳۷۵)، مقالاتی درباره حقوق مدنی و تطبیقی، دانشگاه تهران: نشر میزان
- ۵- عامری، فیصل (۱۳۹۴)، حقوق مالکیت فکری، معضل توسعه، باز یابی شده از: <http://sccr.ir/Pages/?current=news&gid=42&Sel=1081696>
- ۶- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۷)، اموال و مالکیت، انتشارات بنیاد حقوقی میزان، چ ۲۲

منابع انگلیسی

- 1- Ahmad, Nahalludin (2009), Copyright Protection in Cyberspace: A Critical Study with Reference to Electronic Copyright Management System (ECMS), Communications of the IBIMA, Volume 7, p. 80-91
- 2- Correa Carlis, M. and A. Yusuf Abdulqawi (1998), Intellectual Property and International Trade, London: Kluwer Law
- 3- Ficsor, Mihály (2005), Copyright in the Digital Environment: The WIPO Copyright Treaty (WCT) and the WIPO Performances and Phonogram Treaty (WPPT), Center for Information Technology and Intellectual Property (CITIP)
- 4- Franceschelli, Vincenzo (2014), To What Extent Does the Principle of Exhaustion of IP Rights Apply to the On-line Industry? LIDC-International League of Competition Law Congress, p. 1-27, retrieved on 02 Aug. 2015 from <http://www.ligue.org/uploads/documents/2014RapportinternationalB15septembre.pdf>
- 5- Frattolillo, Franco and Salvatore D'Onofrio (2006), "A Model for the Distribution of Watermarked Digital Contents on Mobile Networks" in Multimedia Systems and Applications IX, Vol. 6391, P. 1-10

- 6- Harris, E. Lesley (2011), “Moral Rights in the US”, retrieved on 11 Apr. 2016 from:<http://www.copyrightlaws.com/wp-content/uploads/2010/01/Moral-rights-in-the-US.pdf>
- 7- Harvard University Office of General Council (2009), Copyright and Fair Use: A Guide for Harvard University, retrieved on 03 Aug. 2015 from: http://ogc.harvard.edu/files/ogc/files/copyright_and_fair_use_a_guide_for_the_harvard_community_0.pdf
- 8- <http://resale-right.org/advancements-in-discussing-the-resale-right-within-wipo/> retrieved on 18 Dec. 2016
- 9- <http://www.clicknewz.com/1062/understanding-resale-rights> retrieved on 18 Dec. 2016
- 10- [Http://www.quizlaw.com/copyrights/what_is_a_phonorecord.php](http://www.quizlaw.com/copyrights/what_is_a_phonorecord.php) retrieved on 28 Nov. 2016
- 11- http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=843 retrieved on 07 Dec. 2016
- 12- <https://opensource.com/resources/what-open-source> retrieved on 17 Dec. 2016
- 13- <https://www.gnu.org/licenses/copyleft.en.html> retrieved on 17 Dec. 2016
- 14- Litman, Jessica (2006), Digital Copyright, Prometheus Books Publication
- 15- O’Leary, Ronan (2008), Copyright Law in the Digital Environment, retrieved on 13 Nov. 2015 from: http://corkonlinelawreview.com/editions/2008/2008_COLR_92.pdf
- 16- Reinbothe, Jörg and Silke von Lewinski (2015), The WIPO Treaties on Copyright: A Commentary on the WCT, the WPPT, and the BTAP, Oxford University Press
- 17- Salokannel, Marjut, Alain Strowel, Estelle Derclaye (2000), Study Contract Concerning Moral Rights in the Context of the Exploitation of Works Through Digital Technology, retrieved on 19 Dec. 2016 from http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/studies/etd1999b53000e28_en.pdf
- 18- Shavell, Steve and Tanguy Van Ypersele (2001), Rewards Versus Intellectual Property Rights, Journal of Law and Economics, XLIV, P. 525-545
- 19- UNESCO (2010), The ABC of Copyright, retrieved on 29 Nov. 2016 from [Http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/WAPO/ABC_Copyright_en.pdf](http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/WAPO/ABC_Copyright_en.pdf)

- 20- World Intellectual Property Organization, Understanding Copyright and Related Rights, retrieved on 08 Jun. 2016 from http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/intproperty/909/wipo_pub_909.pdf
- 21- Zadra-Symes, Lynda (2013), The Current State of Copyright Exhaustion in the U.S., retrieved on 29 Jul. 2016 from <https://knobbe.com/pdf/Lynda-Zadra-Symes-Copyright-Exhaustion.pdf>